

Проф. Михаил Неделчев е преподавател и изследовател по теория и история на литературата в Нов български университет. Почетен професор на НБУ. Ръководител на Литературноисторическата школа „Д-р Кръстьо Кръстев“. Автор на повече от двадесет книги, между които *Социални стилове, критически сюжети* (1987 г.), *Размишления по българските работи* (2002 г.), *Литературноисторическата реконструкция* (2011 г.), *Двете култури и техните поети* (2012 г.), *Ефектът на раздалечаването* (2015 г.), *Геопоетики* (2017 г.). Дългогодишен изследовател на творчеството на Пейо Яворов – издал е няколко книги за трагическия поет на България, съставил е множество негови издания с пространни текстологически коментари. Публикувал е и книги с публицистика и с политическа тематика. Повече от десет години е главен редактор на възстановеното списание *Демократически преглед* (1994-2004 г.). Съставил е няколко поетически антологии, между които *Спасителят* (1999 г.), *Цензурираните класици* (2011 г.), *Български поетически авангард* (2018 г. – в съавторство), *Европа* (2018 г.). Депутат от Радикалдемократическата партия в състава на СДС във Великото народно събрание и в 36-ото Народно събрание.

Носител на множество литературни и сържавни награди – на името на Яворов, Тодор Влаиков, Иван Рагославов-Иван Мешеков и др.; за хуманитаристика – „Христо Г. Данов“, на Портал Култура, на името на Богдан Богданов, давана от НБУ; на орден „Св. св. Кирил и Методий“, първа степен.

Михаил Неделчев

ПРИКАЗНИТЕ ДАРОВЕ НА ЦЕРЕТЕЛИ

1.

Цялата тази история звучи някак фантастично. Има там в белокаменна Москва един приказен богатыр – Церетели, може би грузински княз, може би руски граф. Може би на седемдесет години, може би – на осемдесет, а може вече и да е на деветдесет години. Прави едни от най-големите паметници в света. Изработва ги с удивителна бързина – не с десетки, със стотици. От бронз, от камък, от стъкло, от какви ли не груги материји. Прави паметници символични (например гигантска сълза), но и паметници на конкретни хора – от близко и далечно минало, както и на сега живеещи и управляващи люде. Изпраща ги като дар в близки и далечни предели – на правителства, на някакви общности, но и на човечеството като цяло. Изпраща ги в Ню Йорк – за ООН, в Париж, в Буенос Айрес и още къде ли не. На повечето места приемат грандиозните му дарове, гругаде – кой знае защо – не ги щат. Той обаче бързо се справя с всяка ситуация: отхвърлените

паметници-гарове се преработват леко, дава им се понякога друго име и им се намира ново място някъде по света. Но направените статуи – персонални образи или конкретно изобразяващи групи и абстрактни композиции – са така много, че някои остават в огромните ателиета на майстора, стоят някак наистина нереално един до друг в неговия всепобиращ личен музей, в неимоверни пропорции спрямо намерили се кой знае как в подножието им живи люде.

Но нима не звучат фантастично и ето тези „политологически“ пасажи:

„Идеята за национална Империя е единствено възможната алтернатива на самоубийствения за националния суверенитет либерален проект на глобализацията. Алтернативността на тази идея е способна да съхрани нашата религиозно-национална самобитност и едновременно да съдейства за възраждането на великодържавността на нашето Отечество. Великодържавността трябва да се разглежда като един от синонимите на Империята и като неотменима основа за държавната пълноценност, което е резултат от нарастването на националния идеал до идеал всесветовен. Великодържавността е резултат от универсализацията на националния идеал, който не престава да бъде национален, т.е. продукт е на определена нация, но едновременно с това се предлага като един от способите на съществуване на целия свят. По такъв начин Империята дава възможност на нацията да стане творец на световната история, без да губи своето национално лице.”

„Ама чакай, чакай?!“ – би казал всеки нормален читател на този одиозен текст. Би запитал: „Говорено ли е с другите нации за тази всемирна роля на Империята? Как така тя би могла да играе без всемирно насилие своята всесветска роля? Какво ще е мястото на всички останали в света?“. Но нашият автор продължава със своите фантастични визии:

„Имперската идея е съвременна и своевременна за Русия. Само тя е способна да преведе страната по средишния, царския път между двете налични проектни крайности – „глобализма“ и „изолационизма“. Между либералисткия „глобализъм“ на „новия световен рег“ с неговото всесмесване на националните организми в единна „световна държава“ и тесноетническият „изолационизъм“ – затварянето на една нация в ограничението на нейните етнически граници и интереси, т.е. с отказ от изпълняването на нейната световна роля. Само средният път за Империята е способен да ни запази от изтощаване на националните сили. Загубата на национално лице и на влияние върху световния живот еднакво изтощават националните таланти. Отказът от национална самобитност и отказът от експанзия на своя възглед за света води до духовна и физическа деградация на националния организъм. И „глобализмът“, и „изолационизмът“ са противоположни на жизненодеятелната, имперска по същността си нация.”

Нормалният читател на този текст би продължил да задава своите въпроси: „Ама как така, какво наистина ще се случи с тези нации, които не са имперски? И какво означава тук отричаният „отказ от експанзия на своя възглед“; озна-

чава ли обратното, че Империята задължително ще налага (и как?) този свой прекрасен възглед?”. Текстът не чува нашите нормални въпроси и продължава в своето имперско упорство, в своята имперска всеправота:

„В Империиите (най-внезапно се появява множественото лице, досега Империята бе единствена, ще си остане единствена и малко по-късно – бел. моя, М.Н.) този неразрешим дуализъм на национално и всемирно призвание на великата нация намира благополучно своето разрешение. Нацията не е призвана към смърт в мировия „глобалистки” проект и не се стреми да се отклони от своето мирово призвание. Дълбочината на националното начало и широтата на вселенското се уравновесяват в имперската идея, в съчетаването на национални интереси и мирова мисия.

Империята – това е политическа стълба, по която националното начало, вложено в гържавността, е способно да порасне до изразител на духа на цялата цивилизация. Така Светата Русия може да стане чрез имперската идея образ и лидер на православната цивилизация като цяло, наследила в това дело Византийската империя.”

Доидохме си на гумата. Приема се, че има и други империи, но те са някак империи на пошлото и бездарното, на бездуховното и грубо утилитарното, докато Светата Рус живее в световите на идеалното, връща се днес в тази своя велика мисия. (При превода на въпросния руски текст предпочетохме да проблясват тук-там русизми, тъй като това е специфичен великогържавен език, който трябва – за най-силно внушение – да бъде възприеман едно към едно.) Казва ни се директно, че сегашната Руска федерация е „потенциално способна да израсне в нова Руска империя”, че трябва да поеме отново великата си всеправославна мисия, че трябва да отърве от маргиналното им „самостоятелно” (т.е. вън от орбитата на Империята) съществуване православните сърби, черногорци, беларуси, българи, румънци, гърци (някои от тях влезли във „враждебния на православния свят” военен блок НАТО). Впрочем за украинците в това повествование е запазено особено място: на много места украинците се определят като упоени от идеологията на „украинския сепаратизъм” южноруси, говори се, че „украинството” трябва да бъде преодоляно чрез едно общоруско единство, казано е, че Украйна – „това е болест”.

Изключителният мислител – автор на този пасаж, се нарича Михаил Смолни, определен е като историк и публицист, книгата му *Руският път в бъдещето* е издадена в Москва през 2007 г. В анотацията от контрапитула е посочено, че „книгата описва имперското възраждане в Русия като единствено възможния руски път в бъдещето”; по някакъв начин изданието е свързано със списанието *Имперско възраждане*, сред чиито автори е и скандалният академик Игор Шафаревич.

Но каква е връзката все пак на целия този имперски „брег” (на руски това означава нещо като „безсмислено бръщолевене”) с мегамонументалните творчески деяния на скулптора Зураб Церетели? Ами много просто: от

госта време вече неговата свръхактивност е впрегната, за да работи за утвърждаването на съвременната путинска, руска, всеправославна, великогържавна и самогържавна имперска идеология.

Зураб Церетели безспорно има култ към владетелите: изработил е безчислено количество статуи на руските императори от династията на Романовци. В личния му музей те са заедно в огромна зала. Представил е сам себе си в монументален скулптурен автопортрет като самогържец, като римски император или поне като римски сенатор. Една от „академиите“, в които той членува, така и се нарича: Имперска академия на изкуствата (назована е така като „възстановена“).

Когато преди няколко години бях за последен път в Москва, негови разнородни скулптурни фигури и орнаменти вече стояха почти навсякъде по площадите и на най-неочаквани места. (Бившият влиятелен московски кмет Лужков бе негов любим „модел“ – изваян като футболист и тенисист, в една фигура, и като „чистач“.) Преминахме покрай предоставено му от държавата в историческия център на града за личен музей-ателие огромно старинно здание, отвън стояха пак някакви скулптури, имаше голям надпис и нашият московски гиз подкара колата по-бързо с неприкрита погнуса. Съжалявам, че така и не видях на живо рециклирания паметник-кораб – предназначен първоначално да възвеличае Колумб и отнесен след това към личността на Петър Първи. (Отново неприето от няколко места гарение.)

Самото това желание на един плодовит скулптор да види (вижда) творбите си (техни копия), събрани на едно място, не е чак толкова осъдително.

На брега на един от полуостровите на Стокхолм се намира къщата музей със скулптурен парк на големия национален скулптор Карл Милес – наречен Милес Гьорген. Тук постепенно са събрани копия на десетки негови прекрасни статуи („Ръката на Бога“, ангели, тритони и фонтани), с които очевидно му е било трудно да се раздели. Паркът и къщата с множество тераси и с огромна пергола, с техните художествени колекции, са дарени на шведската държава и когато майсторът се завръща след десетилетно пребиваване в САЩ, в ъгъла на градината трябва да му бъде построена специална нова модерна къща, защото вече всичко останало е предмет на всекидневни многолюдни посещения.

Добре известна е агресивната понякога мегаломания на великия Огюст Роден (особено потърпевша е спътницата му Камий Клодел, също отлична скулпторка, останала естествено в сянката му). Не само музеят му в Париж, но и сбирки другаде свидетелстват, че и той мисли и прави гениалните си творби вариативно, множествено. Така в суперелитния калифорнийски университет „Станфорд“ самите „Врати към Ада“ стоят в цял ръст пред музея, на един от площадите между учебните сгради са и прочутите „Гражданите на Кале“. Членове на магнатската фамилия Станфорд са имали особено пристрастие към творчеството на Роден и са го колекционирали старателно и последователно. Хвала им!

С особена грижа за целостта на творчеството им са съграждани и обгрижвани софийските домове на големите наши скулптори Иван Лазаров – на бул. „Левски“, и Андрей Николов – на ул. „Лобен Каравелов“ („Червената къща“).

Случаят със Зураб Церетели и неговите музеи, „съборни“ ателиета с официозни имперски грандиозни фигури и с апологетически фигури на днешни руски управници и певци на режима – включително и на изображения като спортист-суперстар Владимир Путин, с неговите приети и неприети дарения, едва ли може да бъде виждан по аналогия с тези биографическо-творчески разкази от различни култури. Заг Церетели с неговата невъобразима производителност очевидно стои платен от държавата огромен екип от помощници, чираци и майстори – леяри и каменоделци. Неговите дарителски жестове също очевидно са в голямата си част платени от държавата и служат на различни нейни пропагандни цели. По-лошото е обаче, че в последните години то е изцяло взето на „въоръжение“ за реализиране на новата имперската агресивна идеология и политика.

Такъв е и случаят, когато поредният дарителски жест на Церетели бе отправен чрез неясни посредници към България, към един от нейните най-славни с възрожденската си и по-стара история български градове – Свищов...

2.

Не можем да имаме никакво съмнение, че този нечакан дар би бил малък елемент от хибридна експанзионистична война на днешна Русия, опитваща се отново да стане империя. Това е „дар“ обмислен, прицелен, идеологически и геополитически функционален от тяхна гледна точка. В духа на отдавна официализираната концепция на Анграник Мигранян за **Русия и близката чужбина** (близката чужбина са околните и не само околните страни, където Русия има „специални интереси“ и особени „права“, където тя, противно на международните норми, има неотменимото право да се намесва във вътрешните дела по свое усмотрение), един такъв гигантски паметник означава трайно и стабилно обозначаване на отвъддунавската българска територия още един път именно като близка чужбина, като място, където, ние, руснаците, можем винаги да идваме да „спасяваме“ и „освобождаваме“ (нищо че в началото на XIX век точно Свищов е бил два пъти опожаряван и съсипан именно от руснаците при „спасителни“ акции).

Знаем, че Романовската империя има особена фиксация към паметниците и че те самите са същностен тематичен момент (включително и пародиен и алтернативен на официозното) от цялата руска култура – гостатъчно е да си припомним поемата „Медният конник“ на Пушкин, където изработената от Фалконе фигура на царя основател преследва в кошмарите му малкия човечец, да си припомним и десетките анекдоти, свързани с мъжкото обкръжение от подножието на Екатерина Велика на нейния паметник на „Невски проспект“ или амбивалентните чувства, които предизвиква самата неокачествима с нищо пищност на църквата „Спас на крови“ („Възкресение Христово“), построена в

памет точно на мястото на убийството на същия този император Александър II.

А да не отваряме дума за съветската трансформация на имперската идея, за най-често травматичното битие на съветските паметници, сложени точно за обозначаване на една обща територия из целия бивш социалистически лагер – като се почне от историята с опита за взривяване на оказалия се бутафорен паметник на Сталин от българския анархист дисидент Георги Константинов (той лежи в затвора за този свой гързостен жест), приемането-неприемането и до ден днешен на извисяващия се над всичко Дворец на културата във Варшава, описаната с толкова съпричастна ирония от поляка Мариуш Щчигел в книгата му *Готланд* трагикомична история на скулптора-сладкар-каменогелец Отакар Швеиц с неговия предвиден да бъде най-„големият” също паметник на Сталин в Прага, възвисен след смъртта на сатрапа и стоял цели осем години, до 1962 (никой не смее все пак да предложи да бъде махнат), и се стигне до периодическото боядисване-преосмисляне-опаковане на паметника на Съветската армия в София и грамите с пловдивския „Альоша”.

А след 1994 г. възвемашата се (във въображението си) империя продължи да ни облъчва със своята воля за създаване на места на паметта в своя и чужда територия. В Санкт Петербург това породи желанието на истински артисти да създават постмодерни иронични паметници: на Гоголевия нос на една от свързаните с топографията от творбите на писателя къщи; миниатюрния Чижик-пижик, когото трябва много да се наведеш, за да видиш под моста на един от каналите край Нева (подхващащ мотив от старинен градски фолклор); на новия гротесков цар Петър Велики на Михаил Шамякин в самата Петропавловска крепост – първоначално толкова мразен от мнозинството петербуржци, а сега почти задължително докосван за здраве, лобов и плодовитост от новобрачните двойки (заедно с атлантите на Ермитажа). А в Москва паметникът на Пушкин на едноименния площад отдавна се е превърнал в символно място за събиране на унакомислещите – за протести и за литературни празнични акции.

В България има и обичани паметници на руските, украинските, финландските и румънските воители, загинали в Освободителната война с Османската империя – разпръснати из цялата страна. Между тях ще изброим само паметника за медицинските чиновци в Докторската градина в София, Руската църква под Шипка и самия величествен паметник на връх Шипка – прославящ едновременно и воините освободители, и българските опълченци. Има обаче и прекалени струпвания, достигащи понякога до абсурд съгъствания на места за памет – например тези около Плевен и другаде, които отгаденият на това дело Стоян Заимов назовава *Иерусалимите на българската признателност*. Знаем от историята на Третото българско царство, че в някакви моменти това флиртуване чрез паметници с Руската мечка, с Империята на Романовци се превръща в гържавна политика заради постстамболовисткия стремеж на княз (цар) Фердинанд да получи най-после от Императорския двор стабилно признание за своя монархически статут. Тогава се явява и амбицията да се направи свръхкрупен жест с назоваването на новата софийска катедрала в прослава на избрания от Петър Велики

за покровител на неговата северна столица воин светец Александър Невски. И след това: преименуването за кратко на все още незавършената и неосветена църква на името на св. св. Кирил и Методий при трагическите стълкновения през Първата световна война на българи и руси.

Френската школа на проф. Пиер Нора превърна знанието за историята на паметниците – за тяхното възникване, за ритуалите и баталиите около тях, в истински съвременна наука. Разбира се, паметниците не са единствените места на паметта, но точно те фокусират тази многопосочна проблематика. Личните и колективните изследвания на местата на паметта на неговата школа разкриват как се трупат пласт върху пласт над пространствата на Париж и на другите големи френски градове, цивилизационните знаци на последователно сменящите се във Франция в края на XVIII, XIX и през XX век политически режими. Осъществена от проф. Ивайло Знеполски през 2003 г. паметна конференция около проф. Пиер Нора и неговите идеи – в рамките на голямата поредица „Софийски диалози“, даде тласък и за българската хуманитаристика да осмисля на по-високо ниво своята култура на паметта, да мисли по-сложно българската система на паметници в цялото ѝ богатство, многообразие и противоречивост.

Впрочем някои от големите личности на българската култура са се отнасяли извънредно сериозно и с разбиране към тази проблематика на паметниците, които трябва да европеизират България, да направят особено столицата ни модерен и красив град. Така през 1900 г. Пенчо Славейков пише за в. *Пряпорец* статията си *В Манежа* – по повод на големия международен конкурс (31 участници от 11 националности) за създаване на паметник на Цар Освободител за площада срещу Народното събрание и на организираната изложба с проектите в княжеския Манеж. Тази статия започва ударно така: „Първо нещо, що се хвърля в очи на всякого, който пристъпи прага на княжеския манеж, е моделът на берлинския професор Еберлайн – висока, величествена фигура, представляваща Освободителя цар в горда поза на някой западно-европейски император, модел, напомнящ ония патетични паметници, що красят разни площади в европейските столици. Лавровият венец, нататрузен на главата му, още повече усилва впечатлението, че тоя император, на чието ляво бедро се опира някаква дългопола алегорическа фигура, е всичко друго, но не и славянски цар”.

Казаните от автора на *Кървава песен* и *На Острова на блажените* гуми могат напълно да бъдат отнесени и към скулптурата-гар на Зураб Церетели – макар при нея да липсва лавров венец на челото на Императора. Тук обаче големият писател е изразил по-скоро интуициите си за българската мяра при оформянето на нашите площади, заградена от градчетата-републики на Възраждането. При тях няма драматично противопоставяне на обществени и жилищни, частни сгради и това налага и един нормален антропоморфен мащаб за добрите, силните, признатите и обикнати от обществото български паметници (виж двата прекрасни паметника за загиналите във войните във Вигин или паметника на Патриарх Евтимий в София). И безпозгрешният му художествен усет е дал на Славейков възможност да посочи защо и според него най-добър проект е точно

реализираната по-късно и открита тържествено чак през 1907 г. скулптурна композиция на италианеца Арнолдо Цоки. (В знаменитите си писма от 1909 г. до Мара Белчева от Москва, Петербург, Харков и Одеса Пенчо Славейков пространно разсъждава с много чувство за хумор върху руската традиция на паметниците; харесал е много новия паметник на Гогол.)

Представям си каква злъч би предизвикала цялата акция с гарения паметник на Церетели у писател със социално чувство, творческа мощ и българско достойнство като Пенчо Славейков!